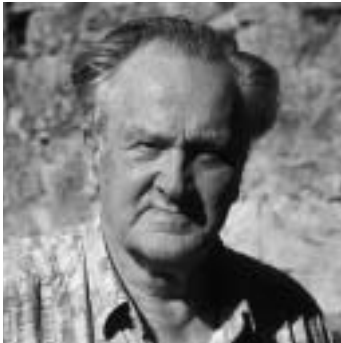

IN MEMORIAM
Obituaries

AKADEMIK DR. MARIJAN ZADNIKAR
(1921–2005)

Lani nas je v zgodnjih jesenskih dneh, 4. oktobra, po dolgi in mučni bolezni zapustil dr. Marijan Zadnikar, umetnostni zgodovinar, redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, konservator, raziskovalec slovenske umetnostne preteklosti, publicist. Rodil se je 27. decembra 1921 v Novem mestu kot edinec meščanskima staršema. Po preselitvi družine v Ljubljano je tu obiskoval gimnazijo in se po opravljeni maturi jeseni leta 1940 vpisal v umetnostnozgodovinski seminar ljubljanske univerze, ki ga je od leta 1938 vodil profesor France Stelè. Zaradi vojne se je študij zavlekel, in še pred diplomo – to je bilo leta 1947 – se je kot konservator-asistent zaposlil na »Zavodu za zaščito in znanstveno proučavanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LRS«, kakor se je takrat uradno imenoval poznejši republiški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. Temu je ostal zvest vse do upokojitve leta 1982. Leta 1949 je prejel diplomu in se pod Steletovim mentorstvom lotil doktorata, ki ga je končal leta 1955 z disertacijo *Romanska arhitektura na Slovenskem*. Romanska arhitektura, in v tem okviru posebej monastična, je bila tisto raziskovalno polje, ki mu je Zadnikar posvetil najboljše moči in v katerem je tudi uspešno segel prek meja svoje domovine. V slovensko kulturo pa se je zapisal tudi kot plodovit pisec, avtor številnih knjig, v katerih je predstavljal

umetnostne spomenike v Sloveniji in jih skušal približati kar se da širokemu občinstvu.

Marijan Zadnikar sodi v tisto skupinico Steletovih učencev, ki so po študiju prešli v konservatorstvo in strokovno delo na terenu združevali z znanstvenim raziskovanjem. Najtesneje je z njegovim imenom povezana romanska arhitektura. Romanske arhitekture na Slovenskem na prvi pogled ni veliko, vendar se je Zadnikarju posrečilo, da z minucioznim raziskovanjem spomeniškega gradiva in z iskanjem možnih povezav zunaj domovine razgrne bogato in raznovrstno paletto arhitektur, ki v sebi še skrivajo romansko jedro ali pa lahko nanj sklepamo po drugih pisnih ali slikovnih virih. Knjižni objavi disertacije (1959) je po dobrih dveh desetletjih sledila nova knjiga s krepko povečanim razvidom spomenikov (*Romanika v Sloveniji: Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, 1982), po dveh desetletjih še ena, sicer zasnovana bolj kot poljuden obračun, a z nadaljnjim dodatnim gradivom (*Romanske cerkve v Sloveniji: 11.–13. stoletje*, 2001). Po njegovi zaslugi zdaj vemo, da praktično ni slovenske srednjeveške cerkve – in teh je velika večina –, ki ne bi datirala še iz romanskega časa. Ob tem, da se jih je v izvirni obliki ohranilo izjemno malo, in še te so večinoma majhne podružnice, o romaniki kot arhitekturnem slogu pri nas ni mogoče govoriti, bolj pa se je mogoče poglobiti v vprašanja tipologije in morfologije, v katerih je Zadnikar razvil zanesljivo raziskovalno metodologijo, seveda ob upoštevanju zakonitosti romanske arhitekture v bližnjih deželah in tudi drugod po Evropi. Posebej poglobljeno pa se je lotil monastične arhitekture. Stična (prva razprava je izšla v *Razpravah SAZU* že leta 1957) in z njo cistercijanska arhitektura kot tudi Žiče z arhitekturo kartuzijanov sta bili tisti s temi, s katerima je Zadnikar najbolj daljnosežno obogatil stroko in tudi vidno prispeval k poznavanju te arhitekture v Evropi. Obema je na vrhuncu svojih moči posvetil po eno tehtno monografijo (*Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, 1972; *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*, 1977). Ob tem je treba povedati, da je pri kartuzijanah tako rekoč oral ledino in da lahko velja za enega pionirjev v raziskovanju evropske arhitekture tega meniškega reda; to potrjuje tudi knjiga, ki jo je izdal skupaj z Adamom Wienandom leta 1983 v Kölnu (*Die Kartäuser: Der Orden der schweigenden Mönche*) in v kateri je objavil obsežno razpravo o zgodnji kartuzijanski arhitekturi.

S cistercijani in kartuzijani pa pokojnikov prispevek k raziskovanju romanske arhitekture na Slovenskem in njeni promociji v mednarodnih strokovnih krogih še ni izčrpan. Med prvimi njegovimi razpravami zavzemata posebno mesto tudi skupina romanskih cerkva z vzhodnim zvonikom in posebej tako imenovana laška skupina. Ker se zadnja povezuje z rodbino Babenberžanov, ki so po štajerskih Otokarjih podedovali laško gospostvo in tudi patronat nad kartuzijo v Žičah – tej so kmalu dodali še tisto v Jurkloštru –, je ta arhitektura po Zadnikarjevi zaslugi dobila svoje mesto tudi v zgodovini zgodnjegotske arhitekture v Spodnji Avstriji. Izhodišče za to problematiko je njegov prispevek z naslovom *Die Babenberger und die »Gruppe von Laško (Tüffer)« der romanischen Baukunst in Slowenien* v katalogu razstave o Babenberžanih leta 1976 (*1000 Jahre Babenberger in Österreich*, Stift Lilienfeld). Podobno povezavo z arhitekturo sosednjih regij je Zadnikar našel tudi v Prekmurju, ki ga je predstavil v knjigi *Romanische Sakralbauten Westpannoniens* (Eisenstadt 1985, v souredništvu Ilone Valter in Friedricha Berga).

Kot odgovorni konservator je Zadnikar vodil obnovo marsikaterega pomembnega spomeniškega objekta. Na prvem mestu je to seveda cistercijanski samostan v Stični, ob katerem je zorela njegova znanstvena misel. Raziskovalno delo, potrebno za obnovo samostanskega kompleksa, ga je pripeljalo do temeljnih spoznanj o organizaciji in funkcioniranju meniške naselbine v času nastanka in v nadaljnjem razvoju, ki jih je objavil v svojih številnih razpravah in prispevkih o Stični. Podobno velja za kartuzijo v Žičah, katere obnova pa se je zaradi stanja ohranjenosti in nenaseljenosti morala omejiti le na zaščito razvalin. Zadnikarju, na spomeniškem zavodu zadolženemu za sakralno dediščino, je bila zaupana tudi obnova številnih cerkva po Sloveniji z ugotovljenim romanskim jedrom, pa tudi drugih. Naj naštejemo le tiste pomembnejše, o katerih je tudi izčrpnije pisal: proštjska cerkev sv. Jurija in minoritska cerkev na Ptujju, rotunda v Selu v Prekmurju, Ptujška Gora, kjer so se pokazale dotlej neznane freske v Križevi kapeli, Dravinjski vrh, župnijska cerkev na Poljčanah, z zagonetnim Iringom kot morebitnim ustanovnikom, cerkev pleterske kartuzije, Zgornja Draga pri Stični, domnevno delo stiškega stavbarja Mihaela, v listinah označenega kot »homo latinus«, župnijska cerkev v Lescah, ki se je kljub baročnemu videzu izkazala kot pravi palimpsest več gotskih faz, cerkev sv. Trojice v Hrastovljah. Zadnje se je

lotil s takrat povsem razumljivo podmeno, da gre za romansko stavbo, četudi zdaj velja, da je bila sezidana okoli leta 1480, ko je bila posvečena. Veliko in daljnosežno pa je bilo kajpak odkritje poslikave, ki jo je leta 1490 izvedel istrski freskant Janez iz Kastva; z njo se je slovenski fond srednjeveških fresk obogatil z izjemno pomembnim in kulturnozgodovinsko pričevalnim delom.

Ena prvih zahtevnejših nalog, ki so jo Zadnikarju kot asistentu naložili na spomeniškem zavodu, je bil ogled cerkva na Kočevskem po ujmi druge svetovne vojne. To je bilo leta 1947. Po desetih letih je bilo stanje še poraznejše. Mnogo cerkva, ki so ob njegovem prvem obisku še stale, so medtem zagreti zagovorniki novega družbenega reda minirali. Ta žalostni »ostanek ostankov« ni bila samo posledica negativnega odnosa novih oblastnikov do kakršnihkoli sakralnih objektov, ampak tudi do »tujerodne« kulture, ki jo je posebej oblikovala nekdanja nemško naseljena Kočevska. Zadnikarjevo ciklostirano *Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske* (1968) pomeni zaradi tega, ker vsebuje popise in posnetke stanja pred temi usodnimi dogodki, enkratno dokument o sakralni dediščini te dotlej zanemarjene umetnostne pokrajine. – Kakorkoli že, četudi osebno ni aktivno sodeloval v poskusih spomeniškega zavoda, da obudi delo na umetnostni topografiji Slovenije, si je Zadnikar v okviru možnosti prizadeval, da bi z umetnostnozgodovinskim opisom predstavil določene regije in jih približal širšemu krogu bralcev. Med publikacijami te vrste je treba omeniti njegove *Umetnostne spomenike v Pomurju* (1960) ter delo *Po starih koroških cerkvah*, ki popisuje slovenske kraje na avstrijskem Koroškem (1984). Podobno nalogo si je zadal tudi z dvema knjigama z naslovom *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti* (1973 in 1975), v katerih poljudno, a znanstveno korektno obravnava umetnostnozgodovinsko najpomembnejše cerkve v Sloveniji. Njegovi vzorčni opisi posameznih arhitektur z njihovo slikarsko in kiparsko opremo še danes koristno služijo tudi strokovnjaku. Specialno topografsko-dokumentarno delo posebne vrste, a tudi namenjeno širšemu občinstvu, je posvečeno slovenskim znamenjem. V knjigi *Znamenja na Slovenskem* (1960, druga izdaja 1970), ki ji je po treh desetletjih sledila še skrajšana, a fotografsko obogatena izdaja (*Slovenska znamenja*, 1991), je prvi pri nas tipološko razvrstil te spomenike od gotske dobe do današnjega časa in opozoril na

njihov pomen kot pričevalcev duhovnega čutenja ljudi in zaznamovalcev kulturne krajine. Velik odmev je doživela tudi knjiga *Lepote slovenskih cerkva* (1985), ki je isto leto izšla še v nemški izdaji pri založbi Herold na Dunaju, leto zatem pa – vzporedno s ponatisom pri koprskem Ognjišču – še v angleški inačici. Teža te knjige je v fotografijah Jožeta Anderliča, Zadnikar, v resnici »režiser« tega projekta, pa je k njim prispeval kratke, a tehtne legende. Zaradi obeh tujejezičnih izdaj je ta knjiga postala eno primarnih referenčnih del za starejšo slovensko umetnost v tujini.

S temi publikacijami pa že stopamo na tisto področje pokojnikovega ustvarjanja, ki avtorja ne kaže le v luči znanstvenika, ampak tudi kot človeka, zavezanega domači zemlji in občutljivega posredovalca njenih lepot. Številne knjige – večinoma jih je izdal najprej pri Mohorjevi založbi v Celju in zatem pri ljubljanski Družini in jih tu ne moremo naštetih posamič – nam s toplo, a strokovno tehtno in zanesljivo besedo predstavijo posamezne cerkve ali cerkvene kot tudi samostanske komplekse in njihovo umetnostno bogastvo. Kljub širši namembnosti pa marsikatero ostajajo tudi referenčna dela za strokovnjake. Pred nami so ponovno zaživeli Martjanci, Turnišče, Ptujška Gora, Hrastovlje, da seveda ne omenjamo posebej Stične, Kostanjevice ali Pleterij. V to vrsto sodita tudi omenjeni deli *Romanske cerkve v Sloveniji* in *Slovenska znamenja*. Te dragocene knjige sodijo na police vsakogar, ki mu je umetnostna dediščina naše domovine vsaj malo pri srcu, njihovega nastanka pa si seveda ne moremo misliti brez udeležbe Marjana Smerketa, sodelavca Inštituta Jožef Stefan v Ljubljani in požrtvovalnega fotografa Družine, s katerim je Zadnikarja zadnji dve desetletji življenja povezovalo iskreno delovno prijateljstvo. Vizualno občutljivi in tehnično brezhibni fotografovi posnetki so se harmonično ujeli z doživeto piščevo besedo.

Kakor je v slovenski umetnostni zgodovini že tradicija, je Marijan Zadnikar segel tudi na področje leposlovja. V avtobiografski knjigi z naslovom *Z mojih poti: Spomini slovenskega umetnostnega zgodovinarja in konservatorja* (1991) nam je s pravo pisateljsko žilico razgrnil svoj čas od otroških let dalje, ljudi in dogodke, ki so ga usmerjali na njegovi poti ali jo prečkali, življenjske in strokovne dileme, s katerimi se je moral spopadati. Kot vsako dobro avtobiografsko delo pomeni tudi ta knjiga poučen zgodovinski dokument.

I N M E M O R I A M

Za svoje delo je pokojni prejel več uglednih priznanj in nagrad: republiško nagrado Sklada Borisa Kidriča (1965), red dela z zlatim vencem, s katerim ga je leta 1983 odlikovalo zvezno predsedstvo, odličje sv. Cirila in Metoda slovenske pokrajinske škofovske konference (1991), nagrado Republike Slovenije za življenjsko delo (1992). Leta 1997 je bil izvoljen za izrednega, leta 2003 za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ob osemdesetletnici mu je Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU leta 2001 pripravil jubilejni zbornik s prispevki, ki so z raznih vidikov osvetlili njegovo življenje in delo kot tudi raziskovalna področja, s katerimi se je ukvarjal. V naslovu zbornika »Hodil po zemlji sem naši ...« je zajeto bistvo njegovega odnosa do poslanstva, ki mu ga je zadal poklic umetnostnega zgodovinarja in konservatorja. V svojem znanstvenem delu pa je lepo pokazal, da ta naša ljubljena zemlja ni nekakšen nališpan otoček miru sredi razburkanega oceana, marveč odprta in izpostavljena vplivom od drugod. Njeno umetnostno dediščino lahko pravilno in objektivno ovrednotimo le takrat, kadar jo soočimo s tem, kar je nastajalo zunaj nje. Takšen, umetnostni zgodovinar z evropskim obzorjem in konservator, prežet z ljubeznijo do domače zemlje, nam bo Marijan Zadnikar ostal v trajnem spominu.

Janez Höfler